

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого мистецтва і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«ПРОБЛЕМАТИКА РОЗЧИЩЕННЯ ФАРБОВАНОГО
ПОКРИТТЯ ІКОНОПИСНИХ ЗОБРАЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ ІКОНИ
НЕВІДОМОГО СВЯТОГО СЕРЕДИНИ ХІХ СТ. З ФОНДІВ К-ПДІМЗ)»**

Виконала:

Єлизавета Андріївна КОЖУХІВСЬКА,
здобувачка групи RTM1-M23,
спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація,
за освітньою програмою
Реставрація творів мистецтва

Науковий керівник:

Ірина Василівна ПАУР,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого і
декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Рецензент:

Наталія Олексіївна УРСУ,
доктор мистецтвознавства, професор

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІКОНОПИСНОЇ СПАДЩИНИ ХІХ СТ.	6
1.1 Історіографія українського іконопису ХІХ ст.....	6
1.2 Актуальні практики збереження та реставрації ікон.....	19
РОЗДІЛ ІІ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ІКОНОПISY В ХІХ СТ.	31
2.1 Стилiстичні та іконографічні особливості іконопису.....	31
2.2 Народна ікона: образи та символи	42
РОЗДІЛ ІІІ МЕТОДИКА РЕСТАВРАЦІЇ ІКОНИ НА ДЕРЕВ'ЯНІЙ ОСНОВІ.....	54
3.1 Методи розчистки олійних ікон на дерев'яній основі	54
3.2 Етапи виконання реставрації ікони невідомого святого (Непорочного Зачаття Богородиці) з фондів К-ПДІМЗ	63
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

На межі XVIII–XIX ст. Україна перебувала у складному політико-культурному становищі, зумовленому поділом її територій між Російською та Австрійською імперіями. Цей період став переломним для української культури, адже втрата політичної автономії, соціально-економічні обмеження та систематична русифікація ускладнювали розвиток національної ідентичності, що призвело до занепаду традиційних форм культурного життя. Західноукраїнські землі, включені до складу Австрійської імперії, мали кращі умови для збереження національної самобутності завдяки ліберальнішим реформам і підтримці греко-католицької церкви. Попри несприятливі умови, українська культура змогла зберегти свою автентичність через народне мистецтво, зокрема іконопис. Народна творчість стала важливим джерелом збереження національних традицій, відображаючи соціально-культурні реалії та духовні цінності українців. Саме цей період сформував базу для подальшого розвитку національного відродження, яке активізувалося у XIX ст.

Іконопис, як комплексна складова мистецької спадщини, потребує особливого реставраційного підходу. Це зумовлено технологічними особливостями виконання та високою культурно-духовною цінністю цих об'єктів. З часом на поверхні ікон накопичуються різні забруднення, покриття потемнілими лаками та інші зміни, що спотворюють кольорову палітру іконопису і знижують цінність образу як історичного джерела. Складність збереження ікон полягає в тонкій і багат шаровій природі класичної технології іконопису. Це вимагає ретельного вибору методів реставрації, оскільки види забруднень та уражень є різноманітними. Наразі як вітчизняні, так і зарубіжні реставраційні школи поєднують класичні та інноваційні методи, що дозволяє використати найефективніші та найдієвіші підходи кожної з них. Варто зазначити, що сучасна українська фахова реставраційна література має незначну кількість досліджень щодо методів

розчищення ікон, тому питання залишається актуальним. Окрім того, дослідження проблеми розчищення фарбового покриття має значення не лише для розробки загальних підходів, але й для конкретних випадків у реставраційній практиці. Інноваційні методи та дослідження в цій галузі сприятимуть розширенню реставраційного інструментарію, а також формуванню теоретичних основ консервації.

Об'єкт дослідження – стилістичні та іконографічні особливості українського іконопису XIX ст.

Предмет дослідження – методика розчищення фарбового покриття іконописних зображень.

Мета дослідження – проаналізувати особливості українського іконопису XIX ст. та розробити методику реставрації ікони на дерев'яній основі.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію українського іконопису XIX ст.;
- дослідити актуальні практики збереження та реставрації ікон;
- розглянути стилістичні та іконографічні особливості українського іконопису визначеного періоду;
- проаналізувати зразки народних ікон регіонів України;
- визначити методи реставрації та розчищення фарбового покриття іконописних зображень;
- розробити методику реставрації ікони XIX ст. з фондів К-ПДІМЗ.

Методи дослідження. Для виконання завдань використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: аналітичний, який було використано при аналізі джерел інформації; фактологічний – охоплює безпосередні дослідження творів станкового живопису та методи пов'язані з фіксацією їх стану збереженості; метод систематизації отриманих у результаті дослідження даних і результатів. Важливими для дослідження стали мистецтвознавчі методи – іконографічний, іконологічний, формально-

стилистичний та вузькоспеціальні методи рестараційної практики, які використовувались у процесі реставрації ікони.

Практичне значення роботи. В результатів дослідження було розроблено та апробовано методику розчищення фарбового покриття ікони ХІХ ст. з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (далі – К-ПДІМЗ), що сприятиме підвищенню ефективності реставраційних процесів, знижуючи ризик пошкодження творів мистецтва та сприятиме розвитку реставраційної практики.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були апробовані у вигляді доповідей з тем: «Проблематика розчищення фарбового покриття іконописних зображень», на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2023–2024 н.р. (09-10 квітня 2024 р.) та «Іконографія Непорочного Зачаття Богородиці в іконописі» – ІІІ Мистецькому симпозиумі пам'яті професора Бориса Негоди (05 квітня 2024 р.).

Публікації. Результати дослідження було опубліковано: одна стаття в збірнику наукових праць та одні тези в збірнику доповідей круглого столу.

Структура роботи включає: вступ, три розділи, які містять шість підрозділів, висновки, список використаних джерел з 80 найменування, додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – ____ сторінок, з них основний текст становить 76 сторінок.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: реставрація ікони, або іншого мистецького твору, включає в себе не тільки сам процес відновлення, а також і дослідження її історії створення, стилістики та технологічних аспектів. В процесі відновлення ікони XIX ст. «Непорочне Зачаття Богородиці» з фондів К-ПДІМЗ, було проведене дослідження історіографії українського іконопису цього періоду. Цей етап включав аналіз наукових і мистецтвознавчих джерел, які висвітлюють розвиток іконопису в XIX столітті. Було виявлено, що цей період характеризується впливом як народних, так і академічних традицій. Особливий акцент зроблено на трансформації стилю під впливом історичних подій, а також появі нових художніх технік. Зібрані матеріали дозволили визначити ключові проблеми і завдання дослідження українського іконопису цього періоду.

З'ясовано, що сьогодні реставрація утвердилася як окрема наукова дисципліна зі сформованими підходами, що вимагають глибоких знань і високого рівня професійної підготовки. Однак сучасні українські дослідники та практики зазначають низку ключових проблем, які гальмують розвиток галузі. Серед них – недосконале законодавство, що не відповідає сучасним викликам, а також постійна нестача фінансових ресурсів. До цих труднощів додаються економічна та політична нестабільність, брак сучасних матеріалів, непридатність приміщень для виконання реставраційних робіт і дефіцит кваліфікованих фахівців. Попри ці труднощі, українські реставратори активно співпрацюють із закордонними колегами, переймаючи досвід, освоюючи новітні технології та методи. Така взаємодія сприяє вдосконаленню стандартів реставрації та збереженню культурної спадщини, навіть за складних умов.

У дослідження розглянуто основні стилі іконопису XIX століття, включаючи барокові, класицистичні та особливості народної ікони. Вивчено символіку й композиційні прийоми, що застосовувалися іконописцями. Іконографічний аналіз дозволив виділити характерні образи, сюжети та їх трансформацію в різних регіонах України.

У першій половині XIX століття, коли більшість українських земель перебувала під владою Російської імперії, церковна культура зазнавала русифікації. Це торкалося і іконопису: традиційний український стиль із його багатством кольорів і фольклорними елементами поступово витіснявся російськими академічними канонами. Ікони набували формального вигляду, близького до академічного живопису, що було особливо помітно в Києві та інших великих містах.

На західноукраїнських землях під владою Австрійської імперії іконопис зберігав зв'язок із народними традиціями, поєднуючи їх із впливами західноєвропейського мистецтва. У Галичині греко-католицька церква сприяла створенню ікон у стилі, що поєднував елементи бароко й ренесансу із самобутніми українськими рисами.

Окрім офіційного іконопису, розвивалася народна ікона, яка мала простіший стиль, але була значущою для громад. У регіонах, як-от Гуцульщина та Закарпаття, народні майстри створювали ікони на склі й дереві, що вирізнялися яскравим колоритом і емоційністю. Було розглянуто збірки зразків народних ікон та описано його образну складову та стилістику, притаманну різним регіонам. Виявлено унікальні елементи колористики, технік і символіки в іконах Гуцульщини, Поділля, Полісся та інших регіонів. Це дозволило простежити локальні відмінності у відображенні сакральних сюжетів. Було визначено, що народні ікони України XIX століття є виразним елементом духовної культури, що відображає стилістичну своєрідність кожного регіону, сформовану під впливом історичних, соціальних і культурних обставин. Народні майстри, відходячи від канонів церковного іконопису, опиралися на місцеві традиції, завдяки чому кожен регіон вносив

у цей жанр свої особливості. Ікони західноукраїнських земель вирізняються впливом барокового стилю з пишними орнаментами, декоративністю й яскравою палітрою. Ікони Центральної України мають стриманість і лаконічність, із теплими відтінками червоного, зеленого й жовтого. Тут популярними були «хатні» ікони невеликих розмірів для селянських осель. Поліські ікони зберегли примітивність і наївність, використовуючи геометричні орнаменти, що нагадують місцеві ткані візерунки, та обмежену палітру. Їхні творці прагнули передати духовну глибину й зв'язок із природою, що надавало іконам ліричного відтінку. Стилїстика народних ікон XIX столїття відображає багатство регіональних традицій, світогляд та естетичні смаки простих людей, для яких ці образи були джерелом сили, захисту й духовної підтримки. Їхня унікальність зробила народні ікони не лише об'єктами релігійного поклоніння, а й самобутнім явищем українського мистецтва. Було визначено, що Подільський регіон вирізняється багатою символікою, яка відображає як християнську, так і народну традицію. Проведено класифікацію образів і символів, які є характерними для ікон цього регіону, таких як декоративні елементи, орнаменти, зображення святих, притаманних місцевій іконографії.

Важливим результатом дослідження стала розробка рекомендацій з реставрації ікони, зокрема систематизовано методи розчищення фарбового покриття ікон, описано сучасні методи, як-от застосування мікроінструментів і хімічних розчинів для делікатного очищення їх поверхні. З'ясовано, що щільні забруднення – серйозна проблема, і їх видалення є ключовим етапом у процесі розкриття живопису під час реставрації. Опанування теоретичних основ і практичних методів очищення дозволяє зберегти твори мистецтва, оскільки забруднення спотворюють їхній вигляд і становлять більш серйозну загрозу збереженню, ніж здається на перший погляд.

Досвід другої половини XX столїття демонструє важливість поєднання теорії, методології та технологій реставрації. Технологічний прогрес цього періоду, спираючись на попередній досвід, інтегрував наукові відкриття,

значно підвищивши якість реставраційної практики. Вдосконалені методики очищення зменшують втручання в оригінальну структуру творів, що стало важливим досягненням сучасної реставрації.

У процесі відновлення ікони було виконано кілька ключових етапів, які повернули їй початковий вигляд і художню цінність. Спершу проведено детальне обстеження, що дозволило оцінити ступінь забруднення та зношеності фарбового шару. Найскладнішим етапом стала розчистка: через товстий шар бруду сюжет ікони спочатку не проглядався. Робота вимагала максимальної обережності, щоб зберегти оригінальні фарби. Після видалення забруднень реставратор детально дослідив сюжет і окремі деталі. Завершальним етапом стало тонування: заповнено втрати фарби, відновлено гармонійність кольорів і цілісність композиції. Завдяки ретельній роботі іконі повернуто яскравість, глибину й виразність образу.

У ході реставрації було задокументовано всі етапи: від обстеження й фотографування до завершення робіт із відновлення. Включено процес розчищення, консолідації фарбового шару, тонування та фінальної консервації. Опис цих дій і використаних матеріалів демонструє практичну цінність дослідження. Розроблена документація, що включає акти обстеження, технічні звіти, фотофіксацію кожного етапу роботи. На основі проведеної реставрації та досліджень створено рекомендації щодо збереження ікон: підтримання стабільного мікроклімату, правильного освітлення, обмеження фізичного контакту та регулярного моніторингу стану творів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва : монографія. Прага : Видання українського університету. 1923. 338 с.
2. Асаулова О. Хіміко-технологічне дослідження матеріалів сакрального твору кінця XVIII ст. – ікони «Архангел Михаїл». *Волинська ікона: дослідження і реставрація*. Науковий збірник. Вип. 19 : матер XX міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 27-28 серпня 2013 р. Луцьк : ДП «Волинські старожитності», 2013. С. 176-180.
3. Асаулова О., Шевченко Н., До проблем дослідження пам'яток волинського іконопису: хіміко-технологічний аспект. *Волинська ікона: дослідження і реставрація*. Науковий збірник. Випуск 19 : матер XIX міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 24-25 жовтня 2012 р. Луцьк, 2012. С. 143-151.
4. Бардік М. А. Мистецька спадщина художників Києво-Печерської лаври у Софіївському соборі Києва (монументальний живопис 1850-х). *Вісник ХДАДМ*. 2016. №4. С. 78-85
5. Беліловська А. До питання обміну досвідом та підвищення кваліфікації художників-реставраторів Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : зб. Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 07-08 червня, 2018 р. Київ, 2018. С. 26-28.
6. Бендюк М. Волинські ікони «Непорочне зачаття» та «Коронування Богородиці». *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Науковий збірник. Випуск 21 : матер. XXI Міжнародної наук.-практ. конф., м. Луцьк, 16-17 жовтня 2014 р. Луцьк, 2014. 352 с.
7. Бідзіля В. О. Біюциди в реставраційній практиці: науково-інформаційне видання. Київ : Національний науково-дослідний центр України, 2003. 63 с.
8. Білецька-Зварич М., Дослідження і реставрація полотна «Матір Божа» (Мадонна з немовлям) кін. XIX – поч. XX ст. авторства Франца фон Дефреггера з Державного історико-культурного заповідника м. Бережани.

Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. Вип. 22 : матер. XXII міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 21-22 жовтня 2015 р. / упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2015. С. 146-150.

9. Богомолець О. В. Українська домашня ікона : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бугаго, 2017. 520 с.
10. Богомолець О. Домашні обрядові образи України : монографія. Київ : Поліграфічна фірма «Оранта», 2008. 194 с.
11. Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М. Українська культура в європейському контексті. Київ : Знання, 2007. 679 с.
12. Бойко О.Д. Історія України. Київ : Академія, 1999. 561 с.
13. Бондарець Є. Атрибуція ікони Пресвятої Богородиці «Чернігівської Іллінської» 1729 року, пензля ченця Києво-Печерської лаври – Далмата Печерського. *Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей* : матер. наук.-практ. конф., м. Київ 24-25 жовтня 2019 р., м. Київ / ред. кол. В. Г. Чернець (голова) та ін. 2019. 220 с.
14. Борисенко В. Українська етнологія. Київ : Либідь, 2007. 345 с.
15. Борисенко М. О. Особливості традиційної реставраційної школи (на прикладі японської Асоціації консерваторів національного надбання). *Сучасний культурний простір* : матер. Міжнародної дистанційної наук.-практ. конф., м. Київ, 14 листопада 2019 р. / ред. кол.: В. Г. Чернець, М. А. Кулиняк та ін. Київ : НАКККиМ, 2019. С. 212-214.
16. Брей Н. Техніко-технологічні методи дослідження олійного живопису. *Художня культура : актуальні проблеми*. 2006. № 3. С. 346-355.
17. Велінець Ю.І., Погрібний А.О. Сучасні наукові дослідження та реставрація ікон Волинського Прибужжя. *Культурологічний альманах*. 2023. № 3. С. 31-39.
18. Володимик Козюк. Народний художник України. Колекція Подільських Ікон. URL: <https://koziuck.com/ru/photos/podilski-ikoni/5> (дата звернення: 15.09.2024)

19. Гага С. Особливості сучасного стану музейної реставрації. *Історія Релігій в Україні: науковий щорічник*. 2013. 450-453
20. Гага-Шереметьєва С. Марченко А. Діяльність реставраційних організацій Лондона та Києва. Обмін досвідом. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : зб. наук. праць Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 07-08 червня, 2018 р. Київ, 2018. 340 с.
21. Ганзенко Л. Г. Методологічні засади реставрації пам'яток культури і творів образотворчого мистецтва. *Українська Академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці*. 1996. № 3. С. 37-40.
22. Гелитович М. Богородиця з Дитям і похвалою (Ікони колекції Національного музею у Львові). Львів : Свічадо, 2005. 168 с.
23. Гелитович М. Твори Йова Кондзелевича у збірці Національного музею у Львові ім. Андрія Шептицького. С. 77-89.
24. Гельмут Б. Народне мистецтво. *Мистецтвознавство*. 2004. № 4. С. 157-164.
25. Герасимчук Л., Найден О. Народна ікона в українській цивілізації. *Народна ікона Середньої Наддніпрянини в контексті селянського культурного простору*. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2009. С. 510-516.
26. Горда-Цибко О. Волинська ікона «Святий Юрій Змієборець» XVIII століття зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (дослідження і реставрація) *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник*. Вип. 21 : матер. XXI Міжнародної наук. конф., м. Луцьк, 16-17 жовтня 2014 року. Луцьк, 2014. 352 с.
27. Декларація про дотримання етичних принципів членами ICOMOS. *Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань* : упор. Прибега Л. та ін. Київ : Інститут культурології Академії мистецтв України, 2009. С. 398-401.

28. Дроздов Г. А. Збереження автентичності творів у реставраційному процесі. Декларації та реальність. Київ, 1989. 48-52 с.
29. Іконопис XIII – початку XX століття та давньоруське декоративно-прикладне мистецтво / за ред. Васильєва. Київ : Антиквар, 2020. 175 с.: іл.
30. Ісаєвич Я.Д. Братства. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2003. С. 369.
31. Історія української культури: у 5 т. Т. 5. Українська культура XX – початку XXI століть. Київ : «Наукова думка», 2011. 864 с.
32. Карпюк Л. Характеристика збірки сакрального живопису 16-19 століть Волинського краєзнавчого музею. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*: матер. XXV Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-річчю Музею волинської ікони, м. Луцьк, 25-26 жовтня 2018 року. Луцьк : Музей Волинської Ікони, 2018. С. 11-28
33. Ковальчук Є. Історіографія та джерельна база дослідження творів волинського іконопису у збірці Національного музею народної архітектури і побуту України. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Науковий збірник. Вип. 22 : матер. XXII міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 21-22 жовтня 2015 р. / упоряд. Т. Єлісєєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2015. С. 182-189
34. Ковальчук І. Історіографія українського іконопису першої половини XX ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2016. № 39. С. 89-110.
35. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини / за ред. Прокопенко І. Київ : Саміт-книга, 2022. 434 с. : іл.
36. Костюк С. Тернопільський обласний краєзнавчий музей: традиції реставрації. Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей : матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р., м. Київ / ред. кол. В. Г. Чернець (голова) та ін. 2019. 220 с.
37. Крез В, Проблематика вивчення та збереження старообрядницького іконопису з колекцій Києва. *Дослідження, реставрація та превентивна консервація музейних пам'яток. Сучасний стан. Перспективи розвитку* :

наук. доп. VIII Міжнародної наук.-практ. конф, м. Київ, 23-27 травня 2011 р. Київ : ННДРЦ України, 2011. 448 с.

38. Курінний П. Три роки праці Реставраційної Майстерні Лаврського Музею культур та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок (1924-1927). Київ, 1927. С. 161-168.

39. Кучма Н. І. Технологія видалення щільних поверхневих забруднень у сучасній реставраційній практиці. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 850-853.

40. Левицька М. Розвиток іконографії Непорочного Зачаття Богородиці в українському мистецтві XVIII століття. *Народознавчі зошити*. Київ, 2023. № 1(169). С. 163-179

41. Магінськи В. Ікона «Богородиця-Вчителька» Спасо-Преображенської церкви с. Залужжя (дослідження реставрації). *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Науковий збірник. Вип. 23 : матер. XXIII Міжнародної наук.-конф., м. Луцьк, 19-20 жовтня 2016 року. Луцьк, 2016. 248 с., іл.

42. Небо на землі, Колекція українських народних ікон музею Івана Гончара. URL: <https://honchar.org.ua/exhibitions/nebo-na-zemli-kolektsiya-ukrayinskyh-narodnyh-ikon-ivana-gonchara-i341> (дата звернення: 15.09.2024)

43. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. Київ : Наукова думка, 2001. 380 с.

44. Овсійчук В., Крвавич Д. Оповідь про ікону. Львів, 2000. 286 с.

45. Орел Л. Мальоване дерево. Наївний живопис українського села. Київ : Родовід, 2003. 231 с.

46. Откович В. П. Народна течія в українському живопису XVII–XIX століть. Київ : Наукова думка, 1990. 96 с.

47. Откович В. П. Народний живопис. Поділля: Історико-етнографічне дослідження. Київ : Видавництво НКЦ «Доля». 1994. 463 с.

48. Откович Т. Реставраційна освіта та реставраційна справа у Львові та Західній Україні. Історія, проблеми та перспективи. *Дослідження, реставрація та превентивна консервація музейних пам'яток. Сучасний стан*.

Перспективи розвитку : наук. доп. VIII Міжнародної наук.- практ. конф, м. Київ, 23-27 травня 2011 р. Київ : ННДРЦ України, 2011. 448 с.

49. Офіційний сайт Національного науково-дослідного реставраційного центру України. URL : [http:// restorer.kiev.ua](http://restorer.kiev.ua) (дата звернення 21.08.2023).

50. Павленко А. Стан збереження та мікологічне обстеження ікон Модеста Сосенка із іконостаса церкви Успіння Пресвятої Богородиці. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. VI Міжнародної наук.-практ. конф. (до 95-річчя заснування Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»), Київ, 23-24 вересня 2021 р. Київ, 2021. С. 236-238.

51. Пещанський В., Свінціцький І. Іконописна техніка і її джерела. Львів, 1932. 59 с.

52. Пономаренко О. Народна ікона XIX століття в інтер'єрі дерев'яних храмів Центрального та Лівобережного Полісся : Міжнародна наук.-практ. конф. *Актуальні проблеми сучасного дизайну*. Київ, 22 квітня 2021 р. Київ : КНУТД, 2021. С. 67-70.

53. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 727 с.

54. Пуцко В. Волинська ікона в Новгороді: здогад чи дійсність? *Волинська ікона: дослідження та реставрація*: науковий збірник за матер. XXV Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-річчю Музею волинської ікони, м. Луцьк, 25-26 жовтня 2018 року. Луцьк : Музей Волинської Ікони, 2018. С. 54-59.

55. Рижова О. Іконопис Києва та Києво-Печерської лаври: кінець 17-поч 20 століття (базові терміни та поняття). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 1. С. 206-212.

56. Рішняк О. Реставраційна діяльність в Україні в контексті світових пам'яткоохоронних тенденцій. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2020. № 16. Ч. 2. С.153-156.

57. Руско Н. Історія релігій в Україні. Іконопис Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник* / упор. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Видавництво «Логос», 2014. 642 с.
58. Свенціцька В., Откович В. Українське народне малярство ХІІІ–ХХ століть. Київ : Мистецтво, 1991. 187 с.
59. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації / пер. з чеської Інни Дорофієнко та ін. Київ : Мистецтво, 2009. 304 с.
60. Степовик Д. В. Іконотворчість та українське ікономалярство. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 5. Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с.
61. Степовик Д. В. Лаврська ікономалярська майстерня. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. С. 2001-2024.
62. Степовик Д. Іконологія і іконографія : монографія. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2003. 310 с.
63. Степовик Д. Українське мистецтво першої половини ХІХ століття. Київ : Мистецтво, 1982. 198 с.
64. Степовик Д. Історія української ікони Х-ХХ ст. Київ : Либідь, 1996. 350 с.
65. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930). *Пам'ятки України*. Київ, 2001. Ч. 4. С. 48-71.
66. Тимченко Т. Реставрація ікон Ігорівської Богоматері та Св. Миколи Мокрого у 1924 році (за матеріалами київських архівів). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tymchenko_Tetiana/Restavratsiia_ikon_Ihorivskoi_Bohomateri_ta_Sv_Mykoly_Mokroho_u_1924_rotsi.pdf?PHPSESSID=dobsonrhfhv3j67tm74l1tqnu3 (дата звернення 21.08.2024).
67. Тимченко Т., Миколайчук А. Превентивна консервація творів мистецтва у системі сучасної вищої освіти консерваторів-реставраторів.

Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва». 2023. № 33. С. 245-251.

68. Титов М. Ф. Визначення та опис стану збереженості станкового живопису: методичні рекомендації. Луганськ : Світлиця, 2007. 36 с.

69. Титов М. Ф. Техніка і технологія темперного жовткового іконопису : навч. посіб. Київ : BONA MENTE, 2005. 96 с.

70. Титов. М. Ф. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України. *Праці Центру пам'яткознавства* : збір. наук. праць. 2009, № 16. С. 5-10

71. Тріска О. Колекція ікон на склі з Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького. *Народознавчі зошити*. 2014. № 6 (120). С. 1355-1368.

72. Українська старовина із приватних збірок: Мистецтво Гуцульщини і Покуття : каталог. Ікони на склі. Кахлі. Миски. Хрести. Свічники. Київ : Родовід, 2002. 360 с. : іл.

73. Український іконопис XII-XIX ст. з колекції НХМУ = Ukrainian Icon of the XII-XIX c. from collection NAMU : альбом / авт. ст. Л. Членова ; упоряд. Ю. Литвинець. Хмельницький : Галерея. Київ:, Артанія Нова, 2005. 254 с. : іл.

74. Хведченя С. Б. Лаврська іконописна та малярська майстерня. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 7. Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2009. С. 18.

75. Цитович В. Реставрація станкового живопису в Україні в світлі атестації художників-реставраторів 2019 р. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24-25 вересня 2020 р. Київ : Фенікс, 2020. С. 293-297.

76. Чиркова Н. Етапи розвитку реставрації в Україні XX – початку XXI століття. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2021. № 45. С. 158-164.

77. Чорний М. Дерево в творах мистецтва та архітектури, історія використання та збереження. *Департамент архітектури та реставрації Львівського політехнічного національного університету. Наукові журнали та конференції*. 2021. № 15. С. 13-21.
78. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. Альбом / упоряд. Л. Членова. Київ : Мистецтво. 1999. 256 с.
79. Шуляк Є. О. Ікони Поділля кінця XIX століття: стилістичні та технологічні дослідження. *Культура і сучасність: альманах*. 2020. № 2. С. 181-185.
80. Янковська Д. Твори живопису в пам'ятко-охоронному законодавстві України: проблеми збереження та реставрації рухомих культурних цінностей. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2021. № 45. С. 139-148.